

JIŘÍ MENZEL – IN MEMORIAM PJESNIKU SEDME UMJETNOSTI

U predvorju praškoga Rudolfinia, neorenesansne koncertne dvorane i umjetničke galerije na Trgu Jana Palacha na obali Vltave, 18. rujna 2020. brojni su prijatelji i poštovatelji odali posljednju počast Jiříju Menzelu (Prag, 23. II. 1938. – Prag, 5. IX. 2020.). Pokojnik nije želio javni pogreb, ali je gospođa Olga Menzelová ispunila želju javnosti da bar u dvorani bez odra izrazi sućut i da zapali svijeće u malome parku pred zgradom, gdje su bile izložene fotografije iz filma *Hirovito ljeto*. Svečani je obred pratila glazba iz Menzelovih filmova, a završio je Mozartom. Sve se odvijalo u uvjetima zaštite od širenja zaraze koronavirusom. Poštujući propisana ograničenja, stotine ljudi pod maskama upisivale su se vlastitim olovkama u knjigu žalosti. Bio je to skroman oproštaj bez vijenaca i bez govora, samo su neizbježni novinari u parku čekali pojedine Menzelu bliske ljude. Događaj je u medijima popraćen bez pompe i patetike, televizija je prikazivala Menzelove filmove, a u sjećanjima njegovih prijatelja i suradnika osjećaj gubitka i praznine potisnula je radost što su ga poznavali i radili s njim.

Menzel je bolovao od 2017., a umro je u 82. godini od infarkta koji je doživio nakon duga oporavka od infekcije meningokokom i teške operacije. Na posljednjim obiteljskim fotografijama vidimo njegove dvije djevojčice nad nasmijanim tatinim licem. Smrt je dočekao sa smiješkom, kao očekivanoga gosta koji će sigurno doći na vrijeme. U jednome razgovoru iz 2013. kaže da se smrti ne boji, da je za nju spreman, da bi još mogao ponešto snimiti, ali ne mora jer je u životu učinio sve što je mogao. U tome kontekstu govori i o sprovodu: "Ne želim sprovod jer znam da je ljudima tlaka što na njega moraju otići, nositi cvijeće i plakati i rukovati se... Važno je da su tu ostali neki filmovi, njih će se nekoliko godina sjećati, ali ići nekome na grob, to je glupost." Menzel kakvoga ćemo pamtiti na kraju kaže: "Bio bih najsretniji da se ljudi smiju kad me se sjete, da se smiju kao i inače kad me susreću. To je najbolji, najljepši odlazak iz života." To je, rekli bismo, bio njegov životni credo. Život je dovoljno tužan sam po sebi i samo nam ljubav i smijeh pomažu da ga proživimo kao razumni ljudi, bez gorčine i bez jalovih jadikovki.

Jiří Menzel rođen je u *zlatnom* gradu na obali Vltave koji je u renesansno doba imao povijesnu sreću da kao prijestolnica Carstva postane velik i slavan. Takav je i ostao usprkos burama i olujama koje su ga tukle stoljećima. I u vremenima *diktature proletarijata* Prag je bio grad širokih obzora koji je ljubomorno čuvao i samozatajno njegovao duhovno bogatstvo svoga naroda. Grad koji Menzel nikad nije htio napustiti i koji nije napuštao njega. Njegov otac Josef bio je publicist, dječji pisac, dramaturg i novinar, čovjek koji je svoga sina zarazio književnošću i kazalištem pa se Jiří 1958.

upisao na praški Filmski i televizijski fakultet Akademije glazbenih i scenskih umjetnosti (FAMU) i diplomirao 1962. U generaciji kojoj pripadaju Věra Chytilová, Evald Schorm i druga čuvena redateljska imena studirao je kod profesora Otakara Vávre, koji je svoje studente upoznao s radom studija Barrandov i time pokrenuo čuveni novi val češkoga filma. Kažu da je Menzel bio miljenik svoje generacije, ali nije bio sklon boemi i druženju po pivnicama iako se proslavio filmskim interpretacijama Hrabalove proze.

Književnost je bila trajni i nepresušni izvor njegove *slikopisne* inspiracije. Tko je danput uroni u klasike, bez njih više ne može – tako je nekako sam rekao. Kad je upoznao 24 godine starijega Bohumila Hrabala, pisac je bio poznat i čitan iako godinama zabranjivan, mladoga je Menzela osvojio njegov rafinirani humor, njegov osjećaj za male stvari koje život čine velikim i ljubav prema *malim* ljudima koji se nasmiješe i pomirljivo identificiraju s posljedicama provedbe nečijih *velikih* ideja. Njihov bunt nije havelovski otvoren i spreman na žrtvu, nego je havlíčekovski podrugljiv i hašekovski smiješan, prividno skloniji kompromisima koji mu pružaju kakvu-takvu sigurnost. Taj rafinirani humor s obilježjima heroikomike ima u češkoj književnosti dugu tradiciju. Iako Hrabal nije dramski pisac, Menzel je u njegovoj prozi prepoznao dramatičnost vremena i situacija u kojima se (s)nalaze živi, stvarni ljudi. Za Menzela je komedija vrlo ozbiljna stvar, iznimno zahtjevana dramska vrsta koja je najčešće izložena strogoj kritici, a književnost mu je za nju, uza sav rizik, najsigurniji predložak. Prema priči *Smrt pana Baltazara* iz zbirke Hrabalovih pripovijesti *Biseri na dnu* (*Perličky na dně*) Menzel je 1965. snimio svoj prvi film. Hrabalova mu je proza bila predložak i za čuvene *Strogo kontrolirane vlakove* (*Ostrře sledované vlaky*, 1966) koji su mu 1967. donijeli Oskara za najbolji inojezični film. Hrabalovu poetiku majstorski je prenio i na film *Ševe na žici* (*Skřivánci na niti*, 1969) koji je u bunkeru dočeka premijeru tek 1990. i u Berlinu osvojio Zlatnoga medvjeda, a zatim slijede i ostale hrabalovske priče: *Striženo – košeno* (*Postřižiny*, 1980), *Svečanosti visibaba* (*Slavnosti sněženek*, 1984) i *Služio sam engleskoga kralja* (*Obsluhoval jsem anglického krále*, 2006).

U filmovima *Hirovito ljeto* (*Rozmarné léto*, 1968) i *Kraj starih vremena* (*Konec starých časů*, 1989) Menzel je suptilno, s nježnom nostalgijom interpretirao i velikoga klasika češkoga poetizma Vladislava Vančuru. To je bilo hrabro jer se, kažu, Vančurin arhaično stilizirani jezik ne može filmski *ozvučiti*, ali su u sekvencama bez radnje tim jezikom govorile kiša, rijeka ili mokra čaša na stolu.

I u nizu televizijskih filmova koje je snimio ističu se oni s klasičnim književnim predloškom, posebice proza Jana Nerude *Malostranske pripovijesti* i autobiografska drama Václava Havela *Audijencija*.

U doba tzv. *normalizacije*, provedene nakon gušenja Praškoga proljeća, Menzel se koncem 70-ih i 80-ih godina više posvetio kazalištu, koje je u Češkoj slijedilo predratnu tradiciju Oslobođenoga kazališta (Osvobožene divadlo) legendarnoga dvojca Wericha i Voskovca. Krajem 70-ih bio je član kazališne družine Jare Cimrmána, izmišljenoga češkoga “genija” i univerzalnoga sveznadara. Kazalište su 1966. osnovali i vodili pisci, glumci i scenaristi Jiří Šebánek, Miloň Čepelka, Zdeněk Svěrák i Ladislav Smoljak koji su u teškim političkim okolnostima humorom i satirom prkosili općoj letargiji i održavali češki slobodarski duh. Sa Zdeněkom Svěrákom, koji mu je bio blizak i svjetonazorski i umjetnički (i koji je 1996. za film *Kolja* sa sinom Janom nagrađen Oskarom za najbolji inojezični film), Menzel je snimio dva filma: *U osami kraj šume* (*Na samotě u lesa*, 1976) i *Selo moje malo* (*Vesničko má středisková*, 1985). Iznimno poetično *Selo* snimljeno je prema Svěrákovu scenariju. Film se ubraja se među vrhunce češke kinematografije i nominiran je za Oskara. Velika popularnost koju je imao u Hrvatskoj začudila je mnoge češke znalce koji su se pitali kako hrvatski gledatelji mogu proniknuti u dušu osebujnoga doktora Skružnoga ako ne prepoznaju stihove iz Máchina *Maja* koje on recitira kad god se zanese ljepotama seoskih krajolika. Doktora sjajno igra Menzelov omiljeni glumac – veliki Rudolf Hrušínský, koji je 1956. igrao i Hašekova *Švejka*.

Menzel je kao redatelj i kao glumac surađivao i s drugim praškim kazalištima. Za Činoherný klub režirao je Machiavellijevu komediju *Mandragola*, koja je postigla golem uspjeh i davala se punih 11 godina (1965–1976). U kazalištu na Vinohradima (Divadlo na Vinohradech) najveći je uspjeh postigao s Feydeauovom komedijom *Buba u uhu* (*Brouk v hlavě*) koja se prikazivala punih 20 godina (1996–2016). Na ljetnim šekspirovskim svečanostima 2014. uspješno je postavio komediju *Mnogo vike nizašto* (*Mnoho povyku pro nic*), a okušao se i u režiji opera.

Kao glumac Menzel je, kako sam kaže, “glumio sam sebe”, a ne nekoga drugoga. Silno je poštovao glumački poziv i za njega je Rudolf Hrušínský bio glumačka zvijezda s kojom se ne bi usudio uspoređivati.

Menzelov golemi i bogati opus nemoguće je obuhvatiti u cijelosti, ali za nas je posebno važna njegova suradnja s hrvatskim kazalištarcima. Kad je u Dubrovniku (na Lovrijencu) 1982. u svojoj tužno podsmješljivoj maniri režirao **Shakespeareova Hamleta**, zaljubio se u naš renesansni biser. I Tudišićeva frančezarija *Nemoćnik u pameti* (dubrovačka adaptacija Molièreova *Umišljenoga bolesnika*) u Menzelovoj je režiji praiizvedena u Dubrovniku 1999., a nastala je u koprodukciji Dubrovačkih ljetnih igara i GK “Komedijska” iz Zagreba. S Teatrom ITD fascinantno je još 1987. uprizorio svoju *renesansnu* komediju *Tri u drugom*, a s Ivicom Boban je 1990. u ITD-u režirao **Machiavellijevu Mandragolu**. Uz Menzelov istančani osjećaj za klasičnu komediju

sve te kazališne režije otkrivaju i njegovu iznimnu širinu u poznavanju književnosti, pogotovo renesansne, kakva je Česima gotovo strana. U suradnji s našim kazalištarcima, među kojima posebno mjesto pripada neponovljivome Peri Kvrgiću, Menzel se s lakoćom pretvara u renesansnoga čovjeka s nasmijanim licem i tužnim naličjem.

Njegova vezanost uz Dubrovnik i naš Jadran urodila je dvama dokumentarnim filmovima iako mu taj žanr nije bio blizak. Prvi je *Vaše more, naše more* iz 2010., u kojemu na svoj način, jednostavno i duhovito opisuje poslovičnu vjernost Čeha *svome* najdražem moru i pomalo neobične, ali tradicionalno srdačne susrete dvaju ponekad nespojivih mentaliteta, različitih običaja i tradicija. U drugome filmu – *Moj Dubrovnik* – Menzel očituje svoju ljubav prema gradu koji ga je osvojio i zemlji u kojoj se osjeća gotovo kao doma. Dokumentarac je 2010. nagrađen na europskom festivalu turističkih filmova Tourfilm festival – Karlovy Vary. Te svoje filmove Menzel nije cijenio kao neki važan promidžbeni materijal; bio je zahvalan Hrvatskoj televiziji što mu je omogućila da nauči (!) snimati i takve filmove u kojima može opušteno, jednostavno i nepretenciozno, *svojim riječima* pripovijedati o ljudima i krajevima koji su mu bliski i dragi.

Dubrovnik se od Menzela oprostio riječima: Zbogom, majstore! Tome ne treba ništa dodati jer Menzel je bio majstor koji je savršeno znao naći ravnotežu između humora i poezije. Srećom, zahvaljujući umjetnosti koja je življa od šutljivih knjiga koje su inspirirale ovoga pjesnika češkoga filma i utjelovitelja hrabalovske poetike, ovaj naš “zbogom” nije zauvijek. Legende ne umiru, a on je za života postao legenda češke i svjetske kinematografije. Hvala mu što je i nas volio, što je volio naše more i naš Dubrovnik, što je razumio i naš jezik i našu narav i našu renesansu, a nadasve mu hvala što što ćemo se smijati kad god ga sretnemo, a susretat ćemo ga uživo i u *Hirovitom ljetu* i u filmovima u kojima se ne pojavljuje glavom, ali se uvijek pojavljuje duhom.

Dubravka Sesar